

Miloš Knežević

Razjasnica tehnoujdurmi

Misloslovljenje o Rečniku tehnologije

Apstrakt Razmatrajući prirodu i istorijski usud Rečnika tehnologije i Analize ideološke orijentacije Rečnika tehnologije autor niže zapažanja o preosetljivom vremenu ranog posttitoizma, naraslim bojaznima i sve dubljim brigama državno-partijskog aparata za sudbinu poretka posle odlaska vladara. Rečnik nije shvaćen samo kao postmoderni literarni, odnosno leksikografski poduhvat, već i kao simbolički važan događaj koji je imao kulturne i političke implikacije. Ocrtane su razlike alternativne kritičke i forumske svesti mladih intelektualaca na univerzitetu. Pažnja je posvećena pojmovniku, rečniku, erudiciji, političkom žargonu i tipovima diskursa povodom stvaranja političkih slučajeva u kulturi. Osvetljena je i forumska tehnika pretvaranja kulturne pojave u politički inkriminirani slučaj, a nisu mimoideni ni profili aktera uključenih u događaje oko Rečnika tehnologije.

Glavne reči: časopis Vidici, list Student, Rečnik tehnologije, Analiza Rečnika tehnologije, Univerzitet u Beogradu, studentska kontrakultura, kulturna politika, sukobi u kulturi, kulturna istorija

115

„Tehnologija. gr. *τεχνη* – osnov oblika kao rada, i *λογος* – osnov oblika kao mišljenja. Božanstvena komedija. Tehnologija je proizvodnja oblika: umskih oblika (*λογος*) mišljenjem, a tehničkih oblika (*τεχνη*) radom. Tehnologija proizvodi i istinu i lepotu. Ona je način na koji se kretanje pretvara u oblik, što treba nazvati istorijom: otvaranje mnoštva medija za Zenonov put. Tehno+logija je ukinuta u živom identitetu ostvarenog logosa (reč) i ostvarene tehnike (telo) – Hrist. Potpuno ostvarenje tehnologije dato je u identitetu uma, istorije i rada (Hegel, Marks), tada se ona nužno konkretizuje.“

Rečnik tehnologije, časopis Vidici

Rečnik tehnologije objavljen je juna meseca 1981. godine, kao tematska sveska br. 1–2, časopisa Vidici za tekuću 1981. godinu.¹ *Rečnik tehnologije* (u daljem tekstu *Rečnik*) ima 161 odrednicu na ukupno 28 strana velikog formata što mu, prema standardnim leksikografskim merilima, daje tek uslovni rečnički karakter. Iako je naslovljen kao *Rečnik*, pre bi se

1 Ovaj rad je nastao kao rezultat delatnosti na naučnom projektu br. 179009 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

moglo reći da se radi o pažljivo promišljenom izboru relevantnih pojmova unutar šireg sklopa poimanja savremenog sveta grupe autora okupljenih oko redakcija časopisa *Vidici* i lista *Student*.

116 Mada je označen kao *Rečnik* taj u to vreme neobični časopisni produkt mogao bi se, bez veće greške, nazvati i antologijom ili hrestomatijom smisljeno i svrhovito odabranih fragmenata. U prvom sloju fragmenti su, u stvari, prepisi i odlomci iz raznorodne literature, dok se u drugom i ne manje značajnom sloju, ukazuju autocitati koji upućuju na ideje, pojmove, određenja i tumačenja iz prethodnih tematski orijentisanih brojeva časopisa *Vidici*. Otuda je *Rečnik tehnologije* koliko autoreferentan, samostalan i u određenom smislu originalan, toliko i referentan, zapravo, oslonjen na one prepoznate topose u filozofiji, teologiji, antropologiji, psihologiji, sociologiji, književnosti, umetnosti i nauci, koji u najvećoj meri odgovaraju argumentativnim ciljevima i kreativnim zamislima autora.

Pretenzije autora *Rečnika tehnologije*, uostalom, nisu bile da u širokom kvantitativnom obuhvatu pojmovnog, tj. rečničkog materijala bez ostatka elaboriraju početnu zamisao. Jači je utisak da je naziv *Rečnik tehnologije* odabran više kao formalni izraz koji upućuje na prethodni misaoni rad autora i redakcije. Reč je odabiru i oblikovanju odrednica koji omogućuju kretanje semantičkim zavijucima i prečicama do temeljnih uporišta kritike tehnologije, koja su razasuta u nekoliko brojeva časopisa i prevedenim tekstovima i knjigama.

1. Rečito i rečničko u *Rečniku tehnologije*?

Rečnik tehnologije je u mnogo čemu bio anticipacija izvesnih postmodernističkih postupaka i stanovišta koja su se, posle početne zbunjenosti i neshvatanja, kasnije uvrežila kao uobičajena u filozofskoj, književnoj i umetničkoj produkciji. Čak i ukoliko bi *Rečnik tehnologije* bio ponovo štampan u kritičkom izdanju, skoro je sigurno da bi i u ponovljenoj percepciji ispoljio naročitu misaonu i artifičijelnu svežinu proto-post-modernog pregnuća, kao delo koje je nastalo nešto pre prvih eksplicitnih impulsa postmoderne u raznim oblastima ovdašnje duhovnosti.

Misaoni oslonac u kritičkom konceptualizovanju tehnologije autori *Rečnika* su potražili među onim misliocima iz evropske duhovne baštine, koji su lucidnim pristupom otkrivali stvarne domete ali i značajna ograničenja tehnike u ljudskom svetu. Među navedenim autorima su: Platon, Aristotel,

Heraklit, Demokrit, Empedokle, Zenon, Vergilije, Toma Akvinski, Dante, Šekspir, Dekart, Luter, Paskal, Volter, Kant, Fihte, Gete, Hegel, Blejk, A. Smit, Marks, Kjerkegor, Bahofen, Niče, Kropotkin, Dostojevski, Tolstoj, Šestov, Špengler, Berđajev, Poenkare, Haksli, Prust, Maler, Po, Bulgakov, Frojd, Maljevič, Kafka, Breht, Justin Popović, Čajkanović, Bloh, Horkhajmer, Hajdeger, Buber, Tilih, Bašlar, Grejvs, Hajsenberg, Kolakovski, Akse-los, Negri, Bazalja, i dr. Odista impozantan spisak citiranih autora!

Na ovom mestu je takođe važno razabrati uticaje koje su primili i koje su u tekst *Rečnika tehnologije* potom inkorporisali njegovi autori. Sinkretički karakter *Rečnika* onemogućuje nabranje doslovno svih pravaca, pokreta i škola mišljenja, čiji se trag uočava u njegovim odrednicama. Nije reč samo o mladalačkom, višestrukome i kompozitnom uticaju, već i o ukrštanju i variranju modernog i postmodernog senzibiliteta, čak i bez dovoljno formirane svesti o književnom i teorijskom obliku u kome je iskazan. Prepoznavanje dvostrukog toka, zrelog modernizma i pomaljujućeg postmodernizma, u neobičnoj literarnoj formi, važno je zarad boljeg razumevanja obeležja događaja *Rečnika*.

117

Tek tada je moguće odrediti u kojoj meri su autori imali u vidu i uključivali iskustvo avangardnih, retroavangardnih i neoavangardnih pokreta u Evropi i u nas. Reč je, dabome, o provokativnim i angažovanim umetničkim praksama: dadaizmu, futurizmu, konstruktivizmu, suprematizmu, nadrealizmu, zenitizmu, sumatizmu, medijali... U domenu filozofije i društvene teorije reč je o: platonizmu, marksizmu, anarhizmu, ničéanskom perspektivizmu, tolstojevskoj etici, filozofiji života i kulture, psihoanalizi, personalizmu, egzistencijalizmu, hajdegerijskoj hermeneutici, antipsihijatriji, strukturalizmu, ekologizmu, itd.

Zanimljivo je da se među uočljivim uticajima kao i citiranim delima i autorima u *Rečniku* ne nalaze filozofi grupe Praksis beogradskog kruga koji su snažno obeležavali misaonu scenu prethodnih dvadesetak godina. U filozofskoj dimenziji ciklusa radova o tehnologiji, jednostavno rečeno, nije uspostavljen misaoni kontinuitet sa filozofijom prakse niti saradnja sa praksisovcima. Izostanak vidljivog uticaja je pomalo neobičan s obzirom na to da je jedan broj autora iz saradničkog kruga *Vidika* i *Studenta* poticao iz redova studenata filozofije, sociologije, prava, književnosti. Očigledno da je među autorima ciklusa o tehnologiji (u daljem tekstu, skraćeno: tehnološki ciklus)² u časopisu i listu postojala misaona

² Videti, na primer: *Tehnologija*, tematsko izdanje časopisa *Vidici*, br. 5–6, Beograd, 1980. ili: *Negacija institucije. Corpus Franka Bazalje*, časopis *Vidici*, br. 5, 1981.

i kritička težnja emancipacije čiji su vidovi ispoljavanja bili drugačiji od levičarskih filozofskih i socijalnih stanovišta praksisovaca i bespoštedne kritike svega postojećeg.

118

Rečnik tehnologije iz 1981. godine, kao i tehnološki ciklus u celini (1979–1982), po svojim intencijama i sadržaju nisu spadali u levičarsku i marksističku kritičku tradiciju najuticajnijih vidova. On se nije uklapao ni u građansku i liberalnu kritiku nacionalne politike partijske države, već je bio nešto drugo, odnosno treće. Biće da je inspiracija autora *Rečnika* poticala iz pomalo vakuumirane postpraksisovske situacije, lišene alternativnog marksizma i „marksizma sa ljudskim licem“, u kojoj su se tokom prethodne decenije (1971–1981) bez svoje krivice obreli studenti, filozofi i sociolozi mlađe generacije. Oni su, naime, ostali bez svojih najupućenijih i u socijalnoj i političkoj sferi najangažovanijih profesora. Bili su prepušteni njihovim katedarskim naslednicima koji su se, sa mnogo više obzira i prilježnosti, okrenuli filozofskoj prošlosti i izvorima evropskog mišljenja, naročito antičkoj filozofiji.

Očigledno da autori *Rečnika tehnologije* nisu bili pod neposrednim uticajem praksisovaca. Razlika između mladih ljudi okupljenih oko *Vidika* i starijih filozofa praksis orijentacije bila je u tome što su praksisovci, kao i etablirani „meki“ i „tvrđi“ marksisti, sebe i druge uveravali da će Jugoslavija da opstane kao revolucionarni pokret i pravedni poredak političke zajednice, dokle autori *Rečnika* nisu.³ Oni su, naime, kroz čitav niz odrednica, pojmova i kategorija ukazivali na to da slom poretka nailazi da se, što iz nesmotrenosti što zbog obnevidelosti, može dogoditi društvena apokalipsa.⁴ Iz zvanične sfere osumnjičeni i optuženi da su negativisti i nihilisti, katastrofičari i apokaliptičari, autori *Rečnika* su posle tačno deset godina mogli samo bespomoćno da se osvedoče kako ih tadašnji orni antikrizni optimisti i antiapokaliptičari, raspirivanjem krize uvode u jednu neljudsku katastrofu.

Rečnik tehnologije je objavljen u osetljivom vremenu kada su počele da se raspršuju iluzije o dovršetku i „zaživljavanju“ barokno prenormiranog

3 Videti: Knežević Miloš, „Politička praksa grupe Praksis. Praksis filozofija pred paradoksom tranzicije“, zbornik radova *Filozofija prakse*, str. 385–422, Dom omladine Beograda, Beograd, 2011.

4 U *Rečniku* se apokalipsa određuje ovako: „... Apokalipsi prethode (atom prestanak kretanja), apsolut (sagledavanje oblika istorije, tj. istorije kao oblika), i sablast (u tehnologiji udvojeni svet). Sama apokalipsa je voljom razbijeni oblik i odglašavanje ličnosti u čijem iskustvu po-stojanja su potpuno završeni samosvest i zlo. Istorija i zlo postaju za ličnost kontingentni jer su potpuno okušani i dovršeni u tehnologiji. Istorija prestaje da bude ljudska potreba.“ Videti: *Rečnik tehnologije*, časopis *Vidici*, br. 1–2, Beograd 1981, str. 2.

sistema. Sve upadljivija je, naime, bila nedoumica oko perspektiva revolucionarnog političkog projekta bez vođstva istorijskih kreatora, i sve slabije moći „organizovanih snaga“ podeljenog kompartijskog subjekta revolucije „koja teče“. Sve više se otvaralo pitanje stvarnih mogućnosti kontinuiteta projekta samoupravljanja u promenjenoj istorijskog situaciji. U tom interludijumu između institucionalno neutralisanih i novim okolnostima već anahronizovanih praksisovaca, i još neproisteklog filozofskog pluralizma najznačajnijih pravaca i škola mišljenja, dogodio se jedan, reklo bi se, nedovoljno protumačeni misaoni povratak. Bio je to „povratak kući“, nagonsko vraćanje izvornoj filozofiji u njenoj plodnoj tradiciji. Upravo to, ta obimna retrospekcija zanemarenog i propuštenog; introspekcija u prećutano uz podsećanje na ono najbolje što je zaboravljeno iz neprevaziđene misaone baštine – oseća se u originalnim priložima autora *Rečnika tehnologije*, ali i u prevodnom izboru relevantnih autora i dela u tehnološkom ciklusu.

119

Ma koliko izgledalo čudno, autori *Rečnika tehnologije* i ciklusa radova o tehnologiji, bili su odvojeni od do tada dominantnih struja antititoističke i antikardeljističke opozicije na levlci, ali i raznovrsnih nacionalno nadahnutih kritičara i opozicionara na, uslovno rečeno, desnici. To je, donekle izazivalo zbunjenost, praćenu nesigurnošću jasnog kvalifikovanja i klasifikovanja autora *Rečnika* u „pretince“ ideoloških inkriminacija.⁵ Autori *Rečnika* nisu, naime, bili priklonjeni ni jednima ni drugima, ni trećima, što upućuje na dvostruki zaključak: prvo, da su imali izvorne pobude koje se nisu uklapale u kritičke intencije i svetonazore pomenutih znatno starijih struja, i drugo, da su shodno svojoj pretežno filozofskoj i antropološkoj vokaciji smatrali dovoljnim meditativni nivo, kome direktni, uobičajeni medijski i forumski politički angažman tipa, naprosto, nije bio potreban.

Politički motivisani filozofi, nekadašnji praksisovci i ličnosti iz disident-ske grupe na Pravnom fakultetu, po završetku uzrelog i poznog posttitoizma (1985–1987–1991), uključili su se u opozicioni politički život i formirali prve političke grupe, pokrete i stranke. Vlast filozofa u Srbiji nije, međutim, predugo trajala, ukupno osam godina (2000–2008).⁶

5 Videti, na primer čuvenu publikaciju: „Idejna borba u kulturi i umjetnosti“, savjetovanje, časopis *Naše teme*, br. 7–8. str. 1093–1251, Zagreb, 1984. *Rečnik tehnologije* se, recimo, verovatno s dobrim razlogom ne pominje u opsežnom katalogu politički inkriminiranih slučajeva u kulturi.

6 O tome detaljnije: Knežević Miloš, „Filozofija kao politička sudbina. Srpska filozofija ili filozofija u Srbiji“, *Filozofija i društvo*, str. 253–279, br. XXV, Univerzitet u Beograd, Institut za filozofiju društvenu teoriju, Beograd, 2004. Tekst urađen na osnovu okruglog stola održanog 23. aprila 2003. pod naslovom „Politika i filozofija – moderni raskol“.

2. „Vreme pre vremena“ *Rečnika* i „dan posle“ *Analize*

Objava *Rečnika tehnologije* u leto 1981. godine, posle šest meseci, tačnije u januaru 1982. godine, izazvala je jednu, samo na izgled istovrsnu, pojavu u vidu analize *Rečnika tehnologije*.⁷ I dok je *Rečnik* bio autorski plod redovne časopisne produkcije, analiza *Rečnika tehnologije* (u daljem tekstu, skraćeno: *Analiza*) bila je okasnela forumska reakcija na tu produkciju. Bitne razlike su, sigurno, bili svesni kako autori *Rečnika* tako i sastavljači *Analize*. Polja ponicanja i oblikovanja dva na izgled blizanačka produkta bila su uveliko različita: jedno polje rada je pripadalo kulturi i nauci, debatnim krugovima, redakcijama, dizajnerskim studijima, glasilima, izdavaštvu, dok je drugo polje rada pripadalo politici, aktivistima i funkcionerima, forumima, radnim grupama, savetima, predsedništvima, komisijama, komitetima. Mada su se dodirivala, katkad i prožimala, ta dva polja rada su među studentima ipak doživljavana kao nepodudarni saveti u kojima važe drugačija generativna i konstitutivna merila.

120

Autori *Rečnika* sasvim sigurno nisu težili forumske afirmaciji svojih ideja, to je bilo suštinski neuklopljivo u njihov kritički nastup. S druge strane sastavljači *Analize* se, verovatno, nisu zadovoljavali samo „pomoćnim“, „saradničkim“, „stručnim“ i „savetničkim“ radom u crvotočnoj pozadini ideoloških zbivanja. „Analitičari“ (nazovimo ih tako), verovatno su imali znatnije i zvaničnije ambicije, recimo generalno teorijske, ko zna, možda čak i kao budući omladinski i partijski ideolozi. Poželeli su da u naglašenijoj ulozi povodom jednog događaja u studentskoj kulturi glamurozno izađu na političku, a ne na kulturnu scenu. Kako god, upravo događaj, to jest oslučajavanje *Rečnika* upućuje na činjenicu da su „analitičari“ u prvoj fazi odabrali zaklonjenu putanju primarno političke, a potom i intelektualne afirmacije u političkim forumima, a ne u studentskoj, univerzitetskoj i široj kulturnoj javnosti. Nepodudaranje polja rada u oblasti delovanja studentske kulture i studentske politike, kao i različitost krajnjih učinaka odabranog kulturnog i političkog nastupa – bez obzira na mladalaštvo sučeljenih strana – valja imati u vidu pri razmatranju pojave *Rečnika* i *Analize*.

7 Tačan naslov analize *Rečnika tehnologije* glasi: „Analiza ideološke orijentacije časopisa ‘Vidici’ i lista ‘Student’“. Kao umnoženi forumski materijal od 15 obeleženih stranica, *Analiza* nije sadržala potpise autora, organizaciju koja je podstakla, naručila ili donela, niti datum objavljivanja i stavljanja u forumski i medijski opticaj. Po tim svojstvima ona je, u stvari, bila ambivalentan radni materijal, ili tekst, svejedno. S jedne strane, težilo se unutarforumske primeni u raspravi i osudi *Rečnika*, pa se na osnovu takve težnje *Analiza* mogla smatrati internim, polupoverljivim materijalom. S druge strane, pretenzije *Analize*, naročito posle medijskih prikaza, prevazilazile su nejavne unutarforumske okvire postajući pri tom deo javnog kulturnog i političkog života.

Shodno ocrtanim razlikama kulturnog i političkog polja ponicanja i oblikovanja, intencija autora *Rečnika tehnologije* svakako nije bila da napišu politički program ili deklariraju nekakav polit-kulturni manifest. Daleko od takve želje, njihova autentična intencija je bila primarno kulturalna, filozofska i antropološka, a ne politička. Potencijalna političnost *Rečnika* mogla je biti „prepoznata“, „otkrivena“ i, najzad, osuđena, samo iz polja forumske politike a ne iz polja univerzitetske kulture, što se i dogodilo.

Detekcija i interpretacija protivrečnosti krizne prirode društvene situacije, kod jednih i drugih se, takođe, veoma razlikovala. Autori *Rečnika* su nastojali da se misaono odrede prema vladajućem društvenom i političkom projektu koji su, u tom času, smatrali ne samo nerealnim nego i manipulativno utopičnim. Išli su dotle da utopičnost poretka nisu smatrali samo romantičnim i bezazlenim nastojanjem, nego i licemernim i opasnim, predodređenim za autodestrukciju i propast. Doduše, autori *Rečnika* su bili uvereni da se čitav Zapad, u kome je uz Ameriku ključno mesto i ulogu imala Evropa, obreo na istorijskoj stranputici koja će se neminovno završiti krahom. Budući krah je, dabome, povezivan sa tehnologijom.⁸

121

Anticipativna dimenzija odrednica *Rečnika tehnologije* se pokazala kao istorijski tačna, jer je društvo i politička zajednica – za koju je samo manjina slutila da nema perspektivu – odista krahiralo u tragičnom građanskom, verskom i teritorijalnom ratu, posle samo desetak godina. Separatna politika u posttitoističkom razdoblju, koja je ishodila u međusobnim sukobima republika, eskalirala je u rat u čijem ishodu je bilo razdvojeno i podeljeno doslovno sve što je ranije možda bilo zajedničko. Takvu sudbinu doživeo je i nekadašnji jugoslovenski kulturni prostor, i on je podeljen.⁹

Biblijska i apokaliptička intonacija nekih odrednica u *Rečniku* navela je (skriveno) sastavljače *Analize* i „diskutante“ na najvišim partijskim telima na sumnju u „neprijateljsko delovanje“ i nihilizam njegovih autora. Tako je, recimo, jedan od najviših funkcionera i prvak jedne od protitoističkih struja u srpskoj politici tog doba, Dragoslav Marković kazao sledeće: „Da pođem i ja od pomenute diskusije o *Vidicima* i *Studentu*. Posle dugog

8 U *Rečniku tehnologije* se to stanje određuje ovim rečima: „Njeno konkretizovanje u predmetnutom svetu dovršava Zapadnu istoriju kao raspadanje, udvajanje. Udvojeni svet biva razbijen kada je volja tu. Tehnologija se delatno ostvaruje kao univerzalni posrednik, analiza ličnosti i života, svake čvrstine za po-stojanje, kao lagano klizanje u ništa, kao stvaranje naspramnog sveta ogledala koje je isto (istinito), ali nije živo. Tehnologija je sve ono što nije ličnost.“ „Gubljenje sveta može se nazvati tehnologijom.“ (*Vidici*, 5–6, 1980, *Tehnologija ili kraj nauke*).“ *Rečnik tehnologije*, časopis *Vidici*, br. 1–2, 1981, str. 24.

9 O tome: Knežević Miloš, „Multikulturalizam u vremenu kulturnih deoba. Održiva kultura – održiva država“, časopis *Naš trag*, br. 3–4, jul, 2004, Velika Plana.

vremena prvi put se pojavila jedna grupa mladih ljudi, komunista, koja se suprotstavila jednoj razarajućoj nihilističkoj tendenciji koja dominira u tim redakcijama. Čak, članovi ovog CK i neki drugi članovi Saveza, koji su pokazali vrlo veliko razumevanje, mesecima, za krajnosti mladosti, tražeći toleranciju i tolerantnost prema nekim ekscesima koji kod nekih mladih ljudi dolaze, buzdovanom i netolerantno su se suprotstavili i osudili kao staljinistički, kao dogmatski napad...“ (Marković 1982: 28/2)¹⁰

122

Čak i bez ovog zapažanja o „krajnostima mladosti“, više nego iskusnog političara Draže Markovića, zatamnjene emocije u odrednicama *Rečnika* nisu odisale preteranim optimizmom, štaviše, duboko raskrivajućom skepsom navodile su na stanovišta drugačija od onih u oficijelnoj politici. Poređenje razmera slučaja *Rečnika* sa nekim drugim slučajevima iz istog vremena (1980–1985)¹¹, upućuje na zaključak da je u nastanku slučaja doprinela izvesna provokativnost koja je superponirana sa preosetljivom nakostrešenošću partijskog establišmenta. Pojava *Rečnika tehnologije*, kao prinosa minulog rada tehnološkog ciklusa *Vidika* i *Studenta*, spada u pred-protopluralni period uzdrnavanja političkih struktura i pojačanih borbi interesnih grupa.

U tom „vremenu pre vremena“, kriznom preludijumu onoga što će se tek dogoditi, poredak moći u sistemu vlasti se iz dana u dan suočavao sa sve većim teškoćama u održanju kontinuiteta. Na naraslu mladalačku svest o prirodi društvenih poremećaja odgovor političkih činilaca bio je nesrazmerno asimetričan. U prekoračenju nužne odbrane naglašavano je da su oni koji ukazuju na poremećaje, i sami poremećeni jer umišljaju ono čega nema. A nema, tobože, tako dramatične krize na koju ukazuju autori *Rečnika* i priloga. Ako ipak ima nekih elemenata krize u sprovođenju „zacrtnog“, onda su to upravo oni „krizomani“ i „krizolozi“ koji na krizu ukazuju i o njoj razmišljaju. To je bilo vrtoglavo ideološko vrzino kolo u kome se, na žalost, sporadično cupka i danas u drugačijim okolnostima tranzicije.

3. Prve godine posle Tita – problem periodizovanja

Da bi se razumela pojava *Rečnika tehnologije* neophodno je jasnije ocrtati konture vremena u kome je nastao. Usredsređenje na filozofske, antropološke, psihološke i političke aspekte tehnologije kao društvenog

10 U nastavku Marković zaključuje: „Dozvoljavam da je i tu bilo krajnosti, ti mladi ljudi koji su se tim razarajućim tendencijama suprotstavili, mislim da je to signal da mi treba u SK i šire *da se objasnimo*.“ (Čuveno „da se objasnimo“, kurziv M. K.)

11 Videti: Arsić Marinko Ivkov, *Krivična estetika. Progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji*, Novi Sad – Beograd, 2003.

fenomena u redakcijama *Vidika* i *Studenta* događalo se u završnici Titovog života, godini njegove smrti i godinama koje su usledile. Pokazalo se, naime, da je delikatno vreme u kome su se *Vidici* i *Student* kritički usmerili na fenomen tehnologije (ostvarenjem radova i prevoda iz tehnološkog ciklusa) odredilo sudbinu njihovih pregnuća. Naše respektovanje odnosa makro-vremena u nizu događanja i mikro-vremena pojedinačnog događaja u tom nizu, lišeno je patetičnih memorijalnih namera i bilo kakvog preterivanja u razumevanju značaja pojave *Rečnika tehnologije*. Ono je, zapravo, oslonjeno na konkretno uviđanje da je opši duh posttitovskog vremena uticao na posebni duh konkretnog događaja *Rečnika*.

U tome nije reč samo o sadašnjoj potrebi što preciznijeg opisa hronotopa tematizovanog slučaja *Rečnika* i *Analize Rečnika* – i opis je neophodan, svakako! – nego i o pomnom razabiranjju hronopolitičkih dimenzija odnosa kulture i politike u tom vremenu. Potrebno je, naime, iscrtavanje izvesne karte vremena, celovito shvatanje trodecenijske prošlosti, omogućeno prepoznavanjem kontinuiteta, ali i vremenskih deonica raznih sadržaja i različito nadenutih imena. To je hronopolitički kalendaru u kome postaje jasnije šta je čemu prethodilo, a šta posledičilo, šta je mogući uzrok a šta posledica, konačno, ko je obeležio i čime isečke vremena tri protekle dekade, posebno u prvoj „petoletki“ posle Tita.

123

U historiografiji i politikologiji postignut je konsenzus da je časom smrti apsolutnog vladara maja 1980. godine otpočeo posttitoistički period ovdašnje istorije. To saznanje bazirano je na osećaju i iskustvu da je prethodno vreme titoizma, ne samo po znatnoj dužini trajanja nego i po mnogo čemu drugom, označavalo samosvojnu epohu u odnosu na razdoblja koja su jedna za drugim usledila. U najširem vremenskom određenju, koje kao osnovno merilo uzima kraj Titove epohe, i današnji trenutak spada u posttitoizam. U praktičnom istorijskom smislu takvo određenje je u međuvremenu odbačeno, pa se kao posttitoističko razdoblje određuje samo kao vreme od 1980. do 1991. eventualno 1995. godine. To je bilo vreme u kome je posle Titove smrti još uvek živela protitovska Jugoslavija. Posle 1995. godine smatra se da više nije.¹²

U određenju hronotopa pojave *Rečnika tehnologije* značajno je pomenuti i dve dodirne vremenske sekvence: pozni titoizam 1975–1980. i uzreli posttitoizam, 1985–1987, na koji se nadovezao pozni posttitoizam 1987–1991. godine. Period uzrelog posttitoizma ispunila je prva etapa Miloševićevog

12 O tome detaljno: Knežević Miloš, „Košmarni snovi neotitoizma. Skica za jednu fenomenologiju titoizma i posttitoizma“, str. 11–35, zbornik, *Kako sahraniti Broza. Tito i Srbi. Knjiga druga*, priredio Vladimir Dimitrijević, Catena mundi – Dveri, Beograd, 2013.

razdoblja koje trajalo znatno duže, čak trinaest godina, od 1987. do 2000. godine.¹³ Shvaćen kontekstualno i hronički, *Rečnik tehnologije* je pojava iz vremena ranog posttitoizma (sredina 1981), koje je u svemu prethodilo mnogo izrazitijem Miloševićevom razdoblju.¹⁴

Pređena trijadna podela posttitoističkih perioda na početni, srednji ili uzreli, i, najzad, pozni ili završni, očigledno zahteva i dodatno određenje onog početnog koji je tekao od 1980. do 1985. godine, koji može biti nazvan i određen kao *rani posttitoizam*. Odrednica post-titoizam je u naponu Miloševićevog razdoblja potisnuta i napuštena, jer je Milošević svojom kratkotrajnom polu-harizmarhijom u prezidencijalističkom obliku težio da zameni i nadoknadi posttitoističku lidersku prazninu. („Posle Tita Sloba!“) On je osvajački smer okupljene interesne grupe preobrazio u snažnu partijsku frakciju koje se po pobjedi na Osmoj sednici pretvorila u čvrsti klan na (bračno-porođičnoj) državnoj vlasti.¹⁵

124

Iz rečenog ishodi da vreme posttitoizma ne sledi i ne teče od prvog dana posle kraja Titovog života do dana današnjeg (1980–2014), osim u hronopolitičkim apsolutizovanjima jugonostalgičarskog i neotitoističkog tipa. Realno gledano, posttitoistički kao važan post-period ili „vreme posle“, znatno je kraći od celokupnog vremena proteklog od Titove smrti. Rani posttitoizam je zanemareni i neistraženi period kulturnog i političkog života u Srbiji i Jugoslaviji neposredno po nestanku harizmarhije.

Ispostavilo se da pojava *Rečnika* nije bila registrovana u primarnim kulturnim koordinatama već kao politički fenomen sa shodnim političkim implikacijama. *Rečnik tehnologije* je u jednoj političkoj godini, jedne prepolitizovane decenije usiljeno pretvoren u politički incident. Sve što se dešavalo sa *Rečnikom tehnologije*, od juna 1981. do marta 1982. smešteno je u politički prostor aberiranog pluralizma liderskog, interesnog i klanovskog tipa. Uticaji struja i proto-klanova, kako je pomenuto, opazali su se i u političkom životu na Univerzitetu.

Tadašnji Univerzitet u Beogradu je bio još uvek važno mesto, ne samo naučnog i obrazovnog sistema nego i političke konstitucije i legitimizovanja,

13 O tome: Knežević Miloš, „Miloševićevo razdoblje. Izgubljeni prostori – prošla vremena“, *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje 1, (2001), „Srbija posle Miloševića“, str. 125–147, Beograd, 2001.

14 Videti: Antić Slobodan, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Otkrovenje, Beograd, 2002.

15 O tome: Petrović Zoran Piroćanac, *Nomenclatura Serbica 1982–2013. Elite, entropijski model političke klase i kontinuitet srpske nomenklature*, glava „Četvrti Klan Srbije: Slobodan Milošević i Mirjana Marković“, str. 103–149, Institut za političke studije, Beograd, 2012.

kako se tada govorilo, „epohalnog“ socioekonomskog i političkog projekta samoupravljanja. Iako je bilo rivalstva, pa čak i konflikta, na Univerzitetu su oni isprva bili zaklonjeni verbalnim zastorima konceptualnog i kursnog jedinstva u prividno homogenom obliku. Univerzitet se u vremenu pojave *Rečnika* još uvek čvrsto držao titovske partijske linije. Ta linija je, blago rečeno, u Srbiji bila autokritička prema nacionalnom pitanju i odnosa prema manjinama, ali i projugoslovenska, sa nasleđenom kompleksom samokrivica i tobožnje nužnosti koncesija zarad tada već narušenog jugoslovenskog jedinstva.

Jedina zvanično moguća politika i ideologija bila je revolucionarna, levičarska i komunistička i ogledala se u marksizmu, titoizmu i kardejlizmu. Druge eksplicitne, ideološke i teorijske alternative u društvenim naukama bile su u zoni inkriminacije kao disidentske i opozicione, protivničke i neprijateljske. Mogao se doduše, u izvesnoj meri kombinovati elastični marksizam sa drugim nemarksističkim pristupima – sa obaveznim marksističkim ili marksološkim prefiksom – ali je ideološka prevaga u svakom slučaju temeljena na usvojenom revolucionarnom svetonazoru.

125

U tom kontekstu morala je da iznenadi u *Rečniku* data nesvakidašnja antiautoritarna kritika pojave i pojma „društva“.¹⁶ Pojam *društvo* je inače teorijski neporočan, malo ko se usuđivao da ga tumači kao neautentičnu pojavu i manipulativan pojam. Pojam *društva*, *društvenog* i *društvenosti* (socijetalnosti) bio je jedan je od ključnih i omiljenih pojmova proliferovane kardeljističke vizije. Teleologija odumiranja države povezivana je sa „podruštvljavanjem politike“. Pojam društva je postao jedan od temeljnih eshatoloških pojmova u doktrini samoupravljanja.

Mora biti da je ljudima zaduženim za praćenje ideja i obuzdavanje „idejnih zastranjivanja“ iz nadležnih delova establišmenta, „antidruštvena“ aroma apokaliptičarenja izgledala odista strašno, jer je uzdrmavala temelje njihove nomenklaturne egzistencije. Na svaki nagoveštaj mogućnosti

16 U odrednici *društvo* u *Rečniku tehnologije* zabeleženo je sledeće: „Društvo – slov. *drugi*, lat. *alius* – podrugogačenje, posredovanje, indulgencija. Medijum u kome se ličnost ostvaruje kao Dečak. Posredovanje Dečaka jednih drugima u nekom idolu. Dečaci mogu da opstanu samo jedni u drugima: u mnoštvu: u društvu: u drugom, nikad u sebi. Do stvarnosti se može stići samo ako se ukine društvo, carstvo samih odnosa, u ličnosti kao jednom koje je savladalo društvo: iskustvo usamljenosti. Problemi društva nisu i problemi ličnosti, u razvoju oblika društva može se pratiti (kao i u svim medijumima) kretanje istorije. Namesto stvarne zajednice suočeni smo sa društvom, prividnom zajednicom, a njegovo preoblikovanje i menjanje nameće nam se kao glavni istorijski zadatak.“ Videti: *Rečnik tehnologije*, časopis *Vidici*, br. 1–2, Beograd 1981, str. 6.

sloma društvenog sistema oni su reagovali energično, ali nervozno, što je donekle bilo očekivano ako ne i prirodno u završnim stadijumima jed-noumlja. Međutim, ukoliko je među autorima „tehnološke“ produkcije *Vidika* i *Studenta* bilo izvesnih mesijanskih tonova, oni su ishodili iz mladalačkih strasti kritičkog dokučivanja skrivenih istina poretka moći. Nije bilo interesa za prisvajanje moći ulaskom u njene praktikantske kancelarije i holove, nego jedne druge vrste moći – moći saznanja praktičnog uma politike.

4. Raskrivanje apokrifa i politička negacija

126

Mada su međusobno uslovljene pojave koje spadaju u isti vremenski isečak razdoblja ranog posttitoizma (1981–1982), *Rečnik* i *Analiza* svakako nisu pojave istog reda i iste vrste. Iako je *Rečnik* tek dejstvom *Analize* pre-rastao u tipičan politički „slučaj“, njegova autorska pojava je svakako prethodna i posebna, a u naročitoj intelektualnoj genezi nezavisna od stavova i autorstva kasnije *Analize*. Autori *Rečnika* su, i ne poznajući svoje buduće kritičare, naime, duže vreme težili na autonomnom konceptualizovanju svojih kritičkih stavova, dok su pisci *Analize* ispoljili tek *ad hoc* reakciju povodom pojave *Rečnika*.¹⁷

Da nije bilo *Rečnika tehnologije* svakako ne bi bilo ni *Analize* niti „analitičara“, mada se sa lakoćom može pretpostaviti da bi u obilju suprotnosti ondašnjeg vremena pravoverna kritička energija univerzitetskih mladunaca već pronašla neki drugi propusni kanal za plasman u prizemlje i nadgradnju sveta politike. Možda bi se pisci *Analize* okupili oko nekog dugog „slučaja“, ili stvorili neki novi „slučaj“, može biti u istom, suženom, proširenom i izmenjenom sastavu?¹⁸ Spekulacijama ove vrste može se podastri samo činjenični materijal da su se „analitičari“ okupili (ili bili okupljeni), ni pre ni kasnije nego upravo povodom objavljivanja *Rečnika tehnologije*. Odatle se čini da je pojava *Rečnika* za njih bila, pre svega, ne/spretno i ne/sretno iskorišćeni povod za zapaženi nastup u smutnom vremenu. Današnjim medijskim žargonom iskazano bila je to zgodno iskrsla prilika za „ličnu promociju“, samopreporučivanje unutarpartijskim krugovima

17 Imajući u vidu doživljaj i verovatne namere sastavljača *Analize Rečnika* to je bio reaktivni prevodilački čin: prevođenja širem partijskom auditorijumu nerazumljivog na razumljiv govor; premeštanje nemarksističkih sadržaja u polje marksističkog razumevanja, i; svođenje nejasnih i neprihvatljivih mesta u *Rečniku* na pojednostavljeni nivo forumskeg političkog rasuđivanja „za ili protiv“.

18 U ovom času na osnovu informacija objavljenih u medijima manje više je usaglašeno da su sastavljači, tj. pisci *Analize* bili: Slaviša Aleksić, Vladan Alimpijević, Slobodan Antonić, Branko Gligorić, Goran Gnus, Petar Damjanović, Aleksandar Denda, Vuk Žugić, Aleksandar Jerkov, Ratko Knežević, Žarko Čigoja.

nadležnim za kadrove i kadriranje, izbor i kooptiranje političkog podmlatka na Univerzitetu.

Izvorne pobude i izvedeni motivi autora *Rečnika* i pisaca *Analize* nisu bile iste, štaviše veoma su se razlikovale. *Analiza* nije usledila *Rečniku* kao dobrohotni pojmovni komentar odrednica i podrška na planu izloženih ideja i kritike ideologije. *Analiza* je po krajnjim interpretativnim namerama bila nešto sasvim drugo. Dok je *Rečnik tehnologije* bio autorsko i, u izvesnom smislu, završno časopisno postignuće, *Analiza* je bila kvazi-autorski indukovani kolektivno sastavljeni forumski materijal. Nije, naime, odabrana otvorena intelektualna debata unutar postojeće časopisne produkcije, raznomišljeničkih razgovora u institucijama kulture na BU, ili pristup poznat pod nazivom „knjigom na knjigu“, nego „dešifrujući“ komentar sadržaja, u stvari „analitičarska“ kritika u vidu otprva internog materijala „specijalne namene“ i političke osude.¹⁹

127

Dok su autori *Rečnika tehnologije* u celokupnoj produkciji časopisa i *Rečniku*, kao minijaturnoj sintezi sopstvenih teorijskih, odnosno filozofskih stanovišta u razvoju, na matrici intelektualne autonomije nastojali na kulturalnoj i filozofskoj dimenziji, sastavljači *Analize* su u tom naporu prepoznali nešto drugo, već i na prvi pogled nedovoljno jasno, zapravo zamučeno, skriveno i maskirano. „Analitičari“ su bili uvereni da je hermetičnost *Rečnika tehnologije* samo pogodno političko sredstvo ostrašćenih „leksikografa“ za ostvarenje nekih vlasno profanih i nehermetičnih ciljeva. Dok su autori *Rečnika tehnologije* oblikovanjem i verbalnom ekspresijom, te nizanem i sprezanem bitnih odrednica-pojmova za razumevanje slike sveta nastojali da relativizuju privide u životnom okruženju, dotle su sastavljači *Analize* hteli da sa dogmatskog stanovišta ukažu na providnost i prividnost ključnih težnji autora *Rečnika*.

Ni temeljni porivi saznanja, u obliku posrednog i neposrednog političkog razotkrivanja, kod jedne i druge grupe angažovanih autora i sastavljača nisu bili isti. Autori *Rečnika* su nastojali na raskrivanju apokrifne stvarnosti socijalističkog samoupravljanja, zasute brojnim ideološkim i ideokratskim prividima. Tvorci *Analize* su, sa druge strane, tu stvarnost doživljavali kao po sebi autentičnu, pa su energiju raskrinkavanja žustro usmerili na autore *Rečnika*. U pitanju je bila nejednaka razmena pojmovnih

19 Kao relativizovanje iznetog suda, da nije bilo baš nijednog poziva na dijalog, može se navesti zvanični poziv redakcijama *Vidika* i *Studenta*, upućen od tri komisije (SSO Beograda, UK SSO, SSRN Beograda) dana 10. februara 1982. Naziv savetovanja na koje pozvane redakcije (zakazanog 16. februara iste godine) nisu došle, bio je forumski standardan: „Ideološka orijentacija glasila UK SSO Beograda“.

moneta privida i stvarnosti, pri čemu je strana koja zastupala tobožnju stvarnost bila povlašćena jer je imala nesrazmernu podršku političke moći i moćnika.

Autorima *Rečnika* se aktualna ideologija, a time implicitno i politika u sistemskom i proceduralnom iskazu, ukazivala kao ogledajući sastavak ogledalne prividnosti. Njihova težnja je odatle bila razgrtanje privida putem poimanja dubljih razloga, a onda i razumevanja celokupne situacije u kojoj su prividi zadobijali omamljujuću političku telesnost, kao da jesu stvarni a ne tek puke virtuelne konstrukcije i priviđenja. Osećaj da autori *Rečnika* poseduju svoje reči i vlastiti rečnik izazivao je nervozu među „analitičarima“ i forumskim *ad hoc* lingvistima. Nije bio prvi put da se ažurni zastupnici polit-lingvističkog pravorečja i „korektnog govora“ bave leksikografijom.²⁰

128

Alternativni pojmovni i rečnički pristup ozvaničenim himerama u političkom životu je, mora biti, jako uznemirio one mlade ljude koji su, iz raznih razloga, bili uvereni u suprotno, u stvarnu stvarnost moći ideoloških privida. Osećali su da je upravo politika a ne nešto drugo – recimo mudrost, saznanje ili um – užareno mesto stvarno korisne moći. U njihovim analitičkim umovima *Rečnik tehnologije*, i pored sve „zakukuljenosti“ i „zamumuljenosti“, verovatno je izgledao kao opasno drugačija i samo na izgled hermetična verzija „naše stvarnosti“. Ličio im je, zapravo, na eksplozivnu ideološku subverziju onome što se označavalo kao sistem.

Analiza je stoga sadržala teorijski agresivno vrednovanje i procenu kontekstualne političnosti, političkih implikacija i efekata sadržaja *Rečnika*. To početno vrednovanje i procenjivanje nije težilo kogeneracijskoj afirmaciji nego korenskom sasecanju i suzbijanju tzv. negativnih pojava u kulturi. U stvari, *Analiza* je sadržala političku negaciju i (dis)kvalifikaciju *Rečnika tehnologije*, časopisa *Vidici* i lista *Student* u celini, i njegovih poznatih autora pojedinačno. Među mladim ljudima u studentskoj kulturi i studentskim forumima povučena je odsečna razlika i uspostavljena frontalna granica sa obeležjima raspucane političke suprotstavljenosti.

20 O tome da i rečnici mogu ideološki da zasmetaju, videti: Lopušina Marko, *Crna knjiga. Cenzura u Srbiji 1945–2015*, glava „Slučaj Moskovljević“, str. 81–83, Prometej, Novi Sad, 2015; zatim, Šuvarova Bela *knjiga. Dokumenti vremena*, nedeljnik *Intervju*, specijalno izdanje, br. 11, 10. maj, Beograd, 1989. Takođe: *Bela knjiga – 1984. Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom“ u SFRJ*, sudske zabrane 1966. godine. Kao prva 1966. godine, na str. 260, navodi se zabrana *Rečnika savremenog srpskohrvatskog jezika* lingviste i leksikografa Miloša Moskovljevića. Rečnik je, prema cenzorskim rečima tadašnjeg partijskog ideologa u medijima Mirka Tepavca, pojedinim odredbama mogao da izazove „uznemirenje građana“. Ceo tiraž *Rečnika* je po presudi uništen.

Pisci *Analize* autore *Rečnika* nisu doživljavali kao generacijske sapripadnike, niti kao kolegijalne sličnomišljenike i saborce za „istu“, „našu“ ili „zajedničku stvar“, nego kao raznomišljenike, dakle, ne samo kao svoje lične nego i kao sistemske protivnike. Oni se nisu poistovećivali sa svojim vršnjacima već kao „starmali“ sa ustanovama vlasti. Odnos prema vlasti bio je koliko merilo toliko i pobuda njihovog tumačenja. Sa tog polazišta su se pisci *Analize* – kao više nego pažljivi čitaoci *Rečnika* i njegovi kritičari – identifikovali sa ulogom čuvara sistema. Oni su pravoverno branili sistem od jeretika koji su na ivici ambisa tražili preispitivanje „Titovog puta“. U takvoj figuri elementarnih značenja i stanovišta „za ili protiv“, autori *Rečnika* su određeni kao otvoreni protivnici sistema.

Bio je to rizičan manevar diskvalifikovanja i hostilizovanja unutar polja političke kulture. Kasniji događaji pokazaće da se, i pored uloženog „analitičkog“ truda u odbrani sistema koji je uveliko bio u kriznom poniranju, potiranje kreativne energije autora *Rečnika tehnologije* nije do kraja uspeo. Sećanja učesnika i posmatrača tog događaja su, i pored svega, istrajala, a onda „jubilarno“ reaktivirana, mada uz znatne nejasnoće ko je koga predstavljao, na šta je zapravo ciljao, šta je i u kom pravcu radio, i šta je na posletku hteo? Nejasnoće u vidu mladalačke, ali duboke etičke brazgotine su, ipak, u međuvremenu pretrajavale i ostale do danas.

129

5. Prekasna odbrana pretposlednjih dana

Sada je vidljivo da je, pored autora *Rečnika tehnologije*, u neminovnom istorijskom obrtu prepoznavanja potrebno bez jeda i zlobe analizirati, makar i ovlašno, onovremene pisce *Analize*. „Analitičari“ se bumerang-efektom dugog leta, u korenito drugačijim povесnim uslovima, podvrgavaju onome što su u svoje vreme činili „leksikografima“, autorima *Rečnika*. I ne samo da autori *Rečnika* mogu naknadno da analiziraju sastavljače *Analize*, nego to u obrnutom postupku tumačenja mogu da urade i drugi zainteresovani za sporna mesta iz skorije kulturne istorije.

Prošlost je, shodno stajnoj tački preseka mesta i vremena tumača, oduvek bila predmet višestrukih tumačenja. Iluzornost napora zasnivanja ekskluzivnog prava na jedino i jedinstveno tumačenje politički kreiranog slučaja *Rečnika tehnologije* bila je osetna već tokom forumskih rasprava i medijskih prikaza njegove pojave, a nekmoli danas kada je preko glava ovdašnjeg sveta pretureno toliko događaja koji su u svemu nadmašili naivna očekivanja potpune i nepromenljive interpretacije. Privilegovanog subjekta u procesu i rezultatu takve interpretacije, naprosto, nema niti je u odnosu na ovdašnju noviju prošlost može biti.

Uzmimo, sasvim očekivano, da je i *Rečnik tehnologije*, po literarnom i umetničkom obliku, ali i po teorijskoj i filozofskoj sadržini, tumačenje *sui generis*. Iskazano starom i lepom rečju Đorđa Markovića Kodera *Rečnik tehnologije* jeste *razjasnica* onoga što je u pojavnom i misaonom svetu pretpostavljeno kao nejasno i neobjašnjeno. I kao što je Koder sastavio razjasnicu za svoj sada već čuveni ep *Romoranka*, isto tako je *Rečnik tehnologije* bio, makar i delimična, razjasnica misaonih napora nadarenih autora okupljenih oko časopisa *Vidici* i lista *Student*. U *Rečniku* se, uostalom, može pronaći i nešto drugačije formulisana odrednica pojma „analiza“ koja glasi: „Analiza, gr. *Ἀνάλυσις* – raz-laganje, razbijanje, gubljenje celine, sablažnjavanje života. Konkretno ostvarenje tehnologije: raz-bivanje svake celine za po-stojanje: svođenje stvari na njihove elemente: stihijnost života. Tehnologija je kadra da ukroti stihije, da elemente složi u celinu, ali ta celina nije, niti može biti živa. Ona je ogledalo, udvojeni svet, enciklopedija, razum. Frankenštajn. Analiza je potpuno rastvaranje neke stvari i raspodela njenih delova u neki poredak.“ (*Rečnik tehnologije* 1981: 1)

Usiljeno politički nadodata i ideološki zabrinuto nadneta nad pojavom *Rečnika*, *Analiza Rečnika*, takođe, sadrži modifikovanu pretenziju razjašnjenja, ali ne primarnog predmeta onovremene stvarnosti, nego misaonog pokušaja da se ta stvarnost razume na naročiti način u obliku *Rečnika*. I u *Analizi Rečnika* impliciran je pojam analitičkog i analize, kao: informativnog, dešifrujućeg, otključavajućeg, raščitavajućeg, prevodilačkog, tumačećeg.²¹ Čini se da su podjednako izazovne i moć i nemoć tumačenja. Jedni, dakle, ispisuju odrednice *Rečnika* da bi objasnili svoj stav o tehnologiji. Drugi, pak, sastavljaju *Analizu* u kojoj tumače *Rečnik* kao tumačenje i autore kao tumače *Rečnika*. Treći iz medija, već tada prividno ekvidistantni i nadmoćni, u istu ravan stavljaju i jedne i druge. Četvrti tek posle dugog vremena, uvažavajući dela i autore u onovremenim prilikama, nastoje da protumače i razumeju ono šta se stvarno dogodilo. I svi sve kao da razjašnjavaju. Autori *Rečnika* razjašnjavaju stvarnost na koju su odrednice upućene. Za sastavljače *Analize Rečnika*, *Analiza* je njihova politička razjasnica. Slično je i sa ostalim „razjašnjivačima“. Onima iz foruma potrebna je zapisnička forumska razjasnica po uhodanom obrascu „moramo da se objasnimo!“ Medijska razjasnica insistira na onom elementarnom: ko, gde, kada, čime, kako, zbog čega? Razjasnice se ukrštaju i prožimaju da bi naposljetku izašlo kako u pogledu *Rečnika tehnologije* do danas skoro ništa nije razjašnjeno.

21 Videti: radni materijal „Analiza ideološke orijentacije časopisa ‘Vidici’ i lista ‘Student’“, str. 1, bez imena autora, godine izdanja, mesta izdanja i izdavača. <https://recniktehnologije.wordpress.com/category/analiza-recnika/> (pristupljeno 15. januara 2015).

Zato nije na odmet vratiti se kontekstu, odnosno hronotopu dešavanja. *Rečnik tehnologije* je kao stvarni događaj potrebno sagledati u segmentarnom kontekstu kulture Univerziteta u Beogradu koja se najsnažnije očitovala kroz studentska glasila i kulturne institucije. Kada se danas razmišlja o izdanju *Rečnika tehnologije* korisno je imati u vidu čitavu tematsku produkciju *Vidika* i *Studenta*, jer su se u njima ideje bitne za ovo razmatranje kontinuirano ukazivale i uobličavale tokom nekoliko godina, a ne jednokratno i izolovano u nekom utilitarnom hipu. Intertekstualni i holistički pristup problematizovanom fenomenu *Rečnika tehnologije* je koristan, čemu su inače do danas ostali skloni i poneki njegov autor.

Postavlja se, međutim, pitanje šta je ispoljeno kao toliko problematično u fenomenu koji predmetnut sadašnjoj rasudnoj moći još uvek zainteresovanih tumača? Da li je problematično autorsko stanovište tvorca *Rečnika tehnologije*, ili kritički sudovi sastavljača *Analize*, ili su, pak, problematične rasude i osude članova nadležnih političkih foruma i političkih funkcionera? Ima li još aktera tumačenja koji, sagledano iz savremenog rakursa, mogu biti podvrgnuti analitičkom problematizovanju? Možda među takve spadaju medijski poslenici, novinari, kolumnisti i komentatori, oposleni oko predstavljanja slučaja *Rečnik* javnosti? Mogu li im se pridružiti i stručni saradnici različitih nivoa u gromadnoj piramidi vlasti? Na primer, vispreniji saradnici u stručnom aparatu partijskih komiteta, soc-saveza, omladine, studenata, delegirani i pridruženi članovi izdavačkih, posmatračkih i kontrolnih saveta? Ne spadaju li svi oni u nedopričanu priču o *Rečniku* i *Analizi*?

131

Šta su svi oni zapravo hteli da ispričaju i protumače i šta su time što su (u)činili postigli? Ono što je u onom vremenu možda i bilo samorazumljivo, u ovom vremenu, posle prohujale trećine veka, više nije toliko razgovetno da ne bi izazvalo brojne nedoumice. Kako god, možda su poneki „analitičari“ iznenađeni analizom njihove *Analize*, a možda im je savršeno svejedno jer su uvereni da je to dovoljno duboko pokopano.

Ono što je branjeno i neodbranjeno kasnije može da izgleda i kao neodbranljivo. Pesnik je zavapio „Što ga brani kad ga ne odbrani?“ Naslov najboljeg albuma „Idola“, u *Vidicima* preobraženih iz „Dečaka“, glasi „Odbrana i poslednji dani“. Odista, kako je i zašto posle pojave *Rečnika* nastala *Analiza*? Ko se i zašta zalagao netom po okončanju harizmarhije i dani-ma što uslediše? O čemu se mislilo i šta preporučivalo, ne među umornim i malaksalim političkim korifejima veteranske gerontokratije, nego među mlađanim političkim potomcima, poletnim junošama i debitanti-ma? Šta su tada očekivali arivisti: dugovečnost poretka moći, ili njegovu

skoru propast? Ili se čak ni tako sročena nedoumica tada nije mogla izustiti?! Kako god, među mladim ljudima, studentima Univerziteta, mišljenja su bila podeljena, ako ne u odsečnim dilemama, ono svakako u raznim kolicinama uverenja i prosumnjalosti u perspektivu aktuelnog poretka moći.

Članovi redakcije i urednici *Vidika* i *Studenta* su se skrivenim ideološkim čistuncima pomaljali u konturama otpadnika i krivovernika.²² S druge strane uočenih „prodora malograđanštine“ i „idejnih zastranjivanja“, bili su „mladi komunisti“ (važna instruktivna opaska Draže Markovića), čija je strasna odbrana „pravog puta“ bila privezana dobitnim i nagradnim nadama za već klimave stubove poretka. Njeno ozračje ticalo se obećanja ulaska u krugove nižih instanci moći. Pravovernici – „analitičari“ i krivovernici – „leksikografi“ suočili su se, dabome, u oplićalaj i zamuljenoj ideološkoj bari Univerziteta.

132

U času pojave i *Rečnika tehnologije* i *Analize Rečnika tehnologije* možda nije bio najveći problem kako obeležiti „ispravno“ a kako „pogrešno shvatanje“ u svetu ideja i ideologija, jer se praktično sve još uvek sameravalo rečima i delima prvoboraca i tvoraca sistema. Problem je nastao nešto kasnije i, uzgred rečeno, traje do danas, a tiče se smisla angažovanog reformizma i dogmatskog konzervativizma, odnosa ortodoksije i heterodoksije, sa stanovišta onoga što je usledilo: iznenađujućih istorijskih posledica sloma federalnog državnog i samoupravnog socioekonomskog poretka. Za bolje razumevanje univerzitetskih i forumskih razmera tadašnjeg problematizovanja *Rečnika tehnologije* putem *Analize* bitan je i momenat dešavanja i smer javne konverzije. Otrprva zbunjujuća pojava *Rečnika* je pojavom *Analize* iz kulturne sfere premeštena, tačnije gurnuta u političku sferu, čime je od prvenstveno kulturnog pretvorena u izrazito politički fenomen. Politizovanjem proglašenog slučaja *Vidika* počeli su da se primenjuju drugačiji kontrolni i inhibitorni postupci.

Delovanjem na osnovu *Analize*, početkom 1982. godine aktivirane su sve organizacije u sistemu kulturne politike (ili politike u kulturi) na Univerzitetu i u društvu, počevši od redakcija, preko izdavačkih saveta, do soc-saveza, gradskog komiteta partije Beograda i CKSK Srbije, glavnih medija, dnevnika, nedeljnika, TV-a i sl. Značajnu ulogu odigrao je i savet *Vidika* koji je, koliko je mogao, ublažavao oštricu napada i pružao izvestan

22 Glavni „krivovernici“ u redakciji *Vidika* bili su Slavica Stojanović, Aleksandar Saša Petrović i Slobodan Škerović. Oni su bili okruženi prstenom manje ili više posvećenih saradnika kao što su Živojin Stojković, Miodrag Šurjanac, Ljiljana Milojević, Miodrag Milojević, Lepa Mladenović, Vladan Živojinov, Tomislav Longinović, Svetislav Bulatović, Stela Stojić, Nikola Kostadinović, Dragan Papić, Svetislav Basara, Zoran Petrović...

otpor.²³ Kako god, od „slučajnog“ komarca napravljen je slučaj slonovskih razmera, od omladinskog i studentskog zapleta iz kulture, nastala je provokativna politička priča u razmerama „dela protiv naroda i države“ kako u svom naslovu već donosi jedan tiražni dnevni list.

Da je pojava *Rečnika*, prema mišljenjima nekih ljudi iz tadašnjeg partijskog aparata, bila politički neprovokativna i beznačajna, onda to pitanje ne bi bilo stavljeno na dnevni red nijednog organa.²⁴ Ovakvo, na pojavu *Rečnika* lančano je reagovala, možda samo u vlastitim uverenjima, još uvek onipotentna partija, ali ne samo ona nego i druge nadležne organizacije u piramidalnoj strukturi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Sve one su se, uzastopno i naizmenično oglašavale u političkoj debati, zapravo osudi *Rečnika tehnologije*.²⁵ Manje više unisono oglašavanje delova političke strukture prilikom pojave *Rečnika* ukazalo je na hiperpolitičnost atmosfere u kulturi, odnosno politizovanje kulture u univerzitetskom segmentu njenog kreiranja.

133

Političnost i politizovanje su, međutim, doživljavani dvojako: s jedne strane nastojalo se na „depolitizovanju kulture“ u matrici njene samobitnosti i autonomije, dok se, s druge strane, težilo održanju političkog, partijskog kursa u kulturi i društvenim naukama. Prvo „depolitizovanje“ pretpostavljalo je politiku kao negativitet i zlo, dok je drugo imalo u vidu pozitivnu „politizaciju“, u stvari, ono što se nazivalo partijnošću u kulturi. U kolokvijalnoj upotrebi bio je uobičajeno negativno određen izraz „politizovanje“ onoga što, prema uverenjima, nije trebalo da bude politizovano i političko jer je po svojoj suštini nešto svakako drugo a možda i bolje. Najređe je bilo izvorno razumevanje politike i političkog, ne samo kao zajedničkog nego i *zajedničkog* (izraz M. K.) kakvo su naveli autori *Rečnika*.²⁶

23 U sastavu saveta časopisa *Vidici* u delikatnom vremenu bili su: Miroslav Pečujlić, Zoran Vidaković, Vladimir Milanović, Žarana Papić, Rade Bulatović, Slavica Stojanović, Aleksandar Petrović, Boro Mišeljić, Gordana Ranitović, Stevo Šumonja, Aca Divac.

24 Da nije bilo tako, zar bi se *Rečnikom tehnologije* u tom času bavili Dragoslav Marković, Tihomir Vlaškalić, Dobrivoje Vidić, Miloško Drulović, Ratko Butulija, Momčilo Baljak, i dr.

25 Među partijskim aktivistima i funkcionerima raznih političkih nivoa, koji su ili konsultovani ili se oglašavali povodom slučaja *Rečnika tehnologije*, bili su i: Jovo Jarić, Slobodan Jovanović, Savo Kržavac, Živorad Đorđević, Nebojša Dragosavac, Slobodan Palalić, Grujica Spasović, M. Unković i mnogi drugi.

26 U *Rečniku* se „političnost“ određuje u skladu sa starogrčkom tradicijom, afirmativno: „Političnost, što se tiče zajedničkog života, volja za život baš ovde i baš sada. Političnost treba razdvojiti od ideološkičnosti koja je njena naspramnost. Prava političnost je negacija ideološkičnosti... Biti političan znači svedočiti protiv idola volje (Pilata) i idola života (Kajafa): postati ličnost i stati uz bok volje i života. Političnost je presudnost postojanja: način ličnosti. Svi tehnolozi su nepolitični: mlaki...“ Videti: *Rečnik tehnologije*, časopis *Vidici*, br. 1–2, Beograd 1981, str. 18.

Sistem je odreagovao pomalo odloženim protivnapadom na one koje su sistemlije prepoznale i odredile kao napadače na sopstvene temelje. Odbranu sistema su inicirali u tom času odlučno prosistemski raspoređeni mladi „analitičari“, koji su svoju misiju čuvanja – ne bilo kog nego konkretnog sistema kardeljizma i titoizma u srpskoj sredini – shvatili upravo tako, kao zaštitu poretka od svojih vršnjaka koji ga rečima i *Rečnikom* ugrožavaju i podrivaju. Oni su, u većoj ili manjoj meri, odista bili uvereni da brane faktičnost i preskripcije zadataog sistema od tekstualno maskiranih remetilaca i kvariša. Skora budućnost je pokazala da se sistem koji su branili ukvario i obreo u autodestruktivnoj krizi i mimo njihovih želja da bude odbranjen i održan.

6. Zaključak u otključanom sećanju

134

Posle minule trećine veka (čak 33 godine od događaja) *Rečnik tehnologije* je potrebno razumeti kao završni proizvod teorijskih i „projektnih“ napora redakcija i saradničkih krugova *Vidika* i *Studenta*, usredsređenih na kritičko propitivanje rđavih učinaka tehnologije. Filozofski i antropološki rakurs sagledavanja ishodio je nadahnutim poimanjem složene i često neshvaćene civilizacijske pojave tehnologije, koje je u mnogo čemu odstupalo od kritike tehnokratije i tehnokrata u duhu „tvrdog“ i „mekog“ marksizma. Primarno duhovno i kulturalno pregnuće autora *Rečnika tehnologije* je pojavom radnog materijala *Analize ideološke orijentacije Rečnika* formatizovano u forumski politički slučaj. Taj „rečnički“ slučaj, svojim tadašnjim i potonjim obrascem, nije ukazao samo na razrađene mehanizme partijskog nadzora i suzbijanja „negativnih pojava u kulturi“, nego i na jalovost interventnog političkog monizma u medijima i širem kulturnom kontekstu.

U usiljenom opredeljenju „za ili protiv“ nije se ispoljila samo osetna motivaciona nego i oštra konceptualna razlika autora *Rečnika tehnologije* i sastavljača *Analize*. Pobude su bile u osnovi različite. Dok su autori *Rečnika* nastojali da kritičkim i alternativnim, najčešće metaforičkim i alegorijskim uvidima shvate upadljivo kriznu situaciju, sastavljači *Analize* su želeli da odbrane sve bleđe ocrtanu ideološku liniju. Oni su polazili od eska-ovskih preporuka i obaveznih „pravaca razvoja“ već temeljnog uzdrmanog kardeljizma i branili krhko stanje na „idejnom frontu“ od onoga što su doživeli kao napad na poredak ili sistem, svejedno.

Unutargeneracijska različitost i suprotstavljenost bila je ključno obeležje kreiranog „slučaja“ *Rečnik tehnologije*. Ono u šta su u tom vremenu verovali ili sumnjali mladi ljudi autori *Rečnika*, i drugih tekstova iz „tehnološkog

ciklusa“, u tom času nisu verovali i sumnjali pisci *Analize Rečnika*. Na čas su se sućelili duboka sumnja u postojeći red stvari i neupitna vera u nepobitnost poretka. Vreme će potom pokazati da je među učesnicima u slučaju *Rečnika* i *Analize* („leksikografima“ i „analitičarima“) došlo do brojnih promena i odustajanja od tadašnjih stavova i uverenja.

Odatle je, osim pobude preciznijeg opisa događaja oko *Rečnika tehnologije*, osetna i potreba retrospektivne i introspektivne autokorekcije ranijeg „tvrdog“ međuodnosa „pravoverja“ i „zastranjivanja“. To je potrebno tim više što su poneki privremeni „ortodoksi“, agilni kripto-akteri pomenutog „slučaja“ doživeli naglašenu evoluciju pa i izrazite intelektualne i ideološke preobražaje u pravcu sve otvorenijih i zrelijih pluralnih i prodemokratskih stanovišta. To je najrečitije potvrđeno prisustvom nekih od njih na skupu *Rečnik tehnologije – 33 godine posle* za koje je trebalo imati ličnu hrabrost introspektivne konfesije.

135

Panoramskim sagledavanjem niza kasnijih dramatičnih događaja pokazće se, takođe, da je politički formatizovani slučaj *Rečnika tehnologije* bio samo jedan od, koliko kuriozitetnih toliko hermetičnih, kamičaka u mozaiku tegobnog povratka kulturnog i političkog pluralizma u Srbiji. Izvesno da je bilo važnih i možda presudnijih događaja u periodu ranog posttitoizma (1980–1985) – kako u jugoslovenskoj i srpskoj ekonomiji i politici, tako i u kulturi, pogotovu u književnosti – ali iz toga nikako ne sledi minorizovanje, brisanje ili obesmišljavanje „slučaja“ *Rečnik tehnologije*, jer se arbitrarno procenjivanje ovog po svemu izvornog spisa očito ne bi moglo osloniti na dovoljno uverljive argumente.

Možemo se upitati da li su ideje izložene i obrazložene u odrednicama *Rečnika tehnologije* i časopisnoj produkciji *Vidika* i *Studenta* posedovale u tom vremenu misaonu privlačnost dovoljnu za sličnomišljeničko i sledbeničko nadživljavanje forumsko-analitičkog udara? Odgovor je relativno jednostavan – u tom času nisu! Iako su pisci *Rečnika tehnologije* bili nadareni i nadahnuti mladi ljudi u čije iskrene namere razumevanja zapretenog odnosa privida i stvarnosti, ni onda kao ni sada, nije trebalo sumnjati, teško je bilo očekivati da mladi ljudi, razbacani po fakultetima i okupljeni u redakcijama univerzitetskih glasila, u tom uzrasnom času i s obzirom na stepen erudicije i iskustva, imaju u potpunosti izgrađeno stanovište alternativno vladajućem poretku.

Zapitajmo se, naposletku, šta je u stvari bio *Rečnik tehnologije* u sadržinskom pogledu, u meri u kojoj rečnički odabir u nizu odrednica izražavao suštinu rečnika? Da li je *Rečnik tehnologije* bio samo jedna umešno

sastavljena kompilacija i prijemčiva eklektička smeša, ili je bilo reči o konzistentnom teorijskom stanovištu više srodnih autora? Možda su „analitičari“ i forumi „dekoderski“ preцениli domete i „poruke“ *Rečnika*? Možda su *Rečnik tehnologije* revnosni čitači doživeli preozbiljno i isuviše dramatski; kao goropadnu opasnost po poredak koji su, uzgred rečeno, i sami (ne)svesno otpočeli da urušavaju iznutra sopstvenim pravovernim subverzijama?

136

Kome je, uostalom, mogla da zasmeta oslobađajuća misao o nailazećem virtuelnom svetu, njena humana i antiautoritarna nota, pažljivi naturalizam, smotreni ekologizam i ekocentrizam, futuristička kritika tehnologije i tehnokratije, očajnički neoludizam, pametni povratak starogrčkim uzorima, jednako mudra analiza otuđenja i postvarenja, razotkrivanje projekcije Dečaka, Idola, razbijanje Ogledala, težnja ka oličenju i oblikovanju Volje, nastanak Ličnosti...? Ukoliko je u izloženom i podrazumevanom i bilo izvesne pometenosti i nejasnosti, one su izvirele iz nedovoljno racionalizovanih intuicija i nepotpuno iščitanih mesta u literaturi. Ali to je svakako manje važno od nesrazmernih političkih reakcija na jedan pretežno filozofski i kulturalni čin kakav je bio *Rečnik*. Činjenica da *Rečnik tehnologije* nije bio dovoljno poznat generacijama koje su usledile ukazuje da su njegovi autori i producenti, u tom času i na duži rok, odista efikasno neutralisani.

Pitanje da li je to autorsko neutralisanje s polucenzorskom aromom tada uopšte bilo potrebno, u diskutabilnom je domenu razmatranja ovdašnje još uvek nerazgovetne polit-kulturne prošlosti. Prepornost neumesno oštih kriptopolitičkih i forumskih reakcija na pojavu *Rečnika tehnologije* ojačana je tim više što je sledećih nekoliko godina brutalno jasno pokazalo u kom pravcu se kreće politička zajednica Srbije i Jugoslavije, čiji utopični poredak je propitivan u *Rečniku* i brojnim člancima u *Vidicima* i *Studentu*. Ta zajednica je, kao što je opštepoznato, odbranom neodbranjivih ideoloških principa zapala u nezaustavljivu i fatalnu krizu koja je na kraju ishodila njenim kombativnim uklanjanjem s istorijske scene.

Naposletku, ali ne i najmanje važno, rekonstruisanje i memorisanje slučajeva u kulturi iz perioda ranog posttitoizma (1980–1985), nije stvar samo precizne hronološke evidencije, prisećanja i zapisa iz slojevite kulturne istorije, ili otkrića iz domena arheologije ideja ovdašnjeg protopluralizma. Autor je uveren da produkcija časopisa *Vidici*, lista *Student*, kao i posebno „manuskriptno“ izdanje *Rečnika tehnologije* predstavljaju ukupni kulturni sadržaj čija strukturna obeležja produžene svežine, naročito u razumevanju tehnoloških aspekata otuđenja i postvarenja, nisu ni dan-danas izgubila na ideacijskoj i teorijskoj aktuelnosti.

Literatura

- Antonić, Slobodan et al., (1982) „Analiza ideološke orijentacije časopisa *Vidici* i lista *Student*“, (internet) dostupno na: <https://recniktehnologije.wordpress.com/category/analiza-recnika/> (pristupljeno 1. februara 2015).
- Antonić, Slobodan (2002), *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd: Otkrovenje.
- Arsić Ivkov, Marinko (2003), *Krivična estetika. Progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji*, Novi Sad – Beograd: A-Z Book.
- Bazalja; Franko (1981), *Negacija institucije, Vidici* 5.
- Marković, Dragoslav (1982) Diskusija na Predsedništvu CK SK Srbije, Stenogramske beleške na zajedničkoj sednici CK SK Srbije i Predsedništva RK SSRN Srbije. Arhivski materijal dostupan na <https://recniktehnologije.wordpress.com/category/dokumenti/> (pristupljeno 1. februara 2015).
- Nikolić, Kosta, Cvetković Srđan, Tripković, Đoko (prir.) (2010), *Bela knjiga-1984. Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom“ u SFRJ*, Beograd: Službeni glasnik, Institut za savremenu istoriju.
- „Idejna borba u kulturi i umjetnosti“ (1984), *Naše teme* 7–8: 1093–1251, Zagreb.
- Lopušina, Marko (2015), *Crna knjiga. Cenzura u Srbiji 1945–2015*, Novi Sad: Prometej.
- Knežević, Miloš (2001), „Miloševićevo razdoblje. Izgubljeni prostori – prošla vremena“, *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje 1:125–147.
- Knežević, Miloš (2002), „Intelektualci u razdoblju tranzicije“, u J. Trkulja (prir.), *Kikindski dijalozi*, Kikinda: Skupština opštine Kikinda i Narodna biblioteka „Jovan Popović“: str. 253–307.
- Knežević, Miloš (2004), „Filozofija kao politička sudbina. Srpska filozofija ili filozofija u Srbiji“, *Filozofija i društvo XXV*: 253–279.
- Knežević, Miloš (2011), „Politička praksa grupe Praksis. Praksis filozofija pred paradoksom tranzicije“, u N. Daković (prir.), *Filozofija prakse*, Beograd: Dom omladine, str. 385–422.
- Knežević, Miloš (2013), „Košmarni snovi neotitoizma. Skica za jednu fenomenologiju titoizma i posttitoizma“, u: V. Dimitrijević (prir.), *Kako sahraniti Broza. Tito i Srbi. Knjiga druga*, Beograd: Catena mundi – Dveri , str. 11–35.
- Petrović, Aleksandar (1980), „Tehnologija ili kraj nauke“, *Tehnologija – Vidici* 5–6: 9–15.
- Petrović, Aleksandar et al. (1981), *Rečnik tehnologije*, Beograd: Vidici.
- Petrović Piroćanac, Zoran (2012), *Nomenclatura Serbica 1982–2013. Elite, Entropijski model političke klase i kontinuitet srpske nomenklature*, Beograd: Institut za političke studije.
- „Šuvarova bela knjiga. Dokumenti vremena“ (1989), *Intervju*, br. 11, 10. maj, Beograd, 1–100.

137

Miloš Knežević

Clarifia for the Techno-Conspiracy
Cognitive Mindedness of the Dictionary of Technology

Abstract

Conceptual production of the journal *Vidici* (*Horizons*), particularly its thematic issue *The Dictionary of Technology*, represents the cultural content that preserves the sparkle in understanding the technological aspects of

social and mental alienation and reification. Even today it has not lost its ideological and theoretical relevance. It allows more accurate interpretation and a better understanding of the ideological trends as well as political and cultural events at the University of Belgrade in the first years after the death of Josip Broz Tito. Time period which is marked as an early post-Titoism (1980–1983) has been explored poorly, and many interesting and significant events from the past were suppressed by the subsequent dramatic historical events. Special actuality of the *Dictionary* has been given by the harsh ideological criticism exposed in the form of the *Analysis of the Dictionary of Technology* that appeared as anonym material used by political forums and mainstream media to controvert and ban the *Dictionary*. While the authors of the *Dictionary*, based on metaphorical and allegorical insights, tried to get insight into the forthcoming crisis of the Yugoslav society, composers of *Analysis* wanted to defend blindly ideologically outlined stripe.

Keywords: Journal *Vidici*, *Dictionary of Technology*, *Analysis of the Dictionary of Technology*, University of Belgrade, students' counterculture, cultural policy, conflicts in culture, cultural history